

καὶ νὰ κατανοηθῆ)· κι' ὕστερα ὅτι, ἀντιθέτως, οἱ ἀρχές τῆς ἀναζήτησης τῆς εὐδαιμονίας δὲν μποροῦν νὰ παραγάγουν τὴν ἠθικότητα. Τοῦτο σημαίνει πὸς ἡ ἠθικότητα ἀποτελεῖ τὸ ὑπέρτατο ἀγαθὸ (τὸν πρῶτο ὄρο τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ), ἡ εὐδαιμονία ἀντιθέτως ἀποτελεῖ βέβαια τὸ δεύτερο στοιχεῖο του, κατὰ τέτοιο ὅμως τρόπο ὥστε ν' ἀποτελῆ τὴν ἠθικὰ καθωρισμένη ἀλλὰ ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς ἠθικότητας. Σ' αὐτὴ τὴν κατάταξη μόνο τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ εἶναι τὸ ὀλοκλήρο ἀντικείμενο τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος πρέπει τοῦτο νὰ τὸ παραστήσῃ σὰν δυνατό γιατί ἀποτελεῖ λογικὸ πρακτικὸ δίδαγμα ἢ συνεισφορά, ὅσο εἶναι δυνατὴ, στὴν παραγωγή αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀλλά, ἀφοῦ ἡ δυνατότητα ἑνὸς τέτοιου δεσμοῦ τοῦ προκαθορισμένου μὲ τὴν προϋπόθεσή του ἀνήκει ὀλοκληρωτικὰ στὴν ὑπεραισθητὴ σχέση τῶν πραγμάτων, καὶ δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ δοθῆ σύμφωνα μὲ νόμους τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, μολονότι οἱ πρακτικὲς συνέπειες αὐτῆς τῆς ιδέας, δηλ. οἱ πράξεις ποὺ ἀποσκοποῦν τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ, ἀνήκουν στὸν αἰσθητὸ κόσμον· γιὰ τοῦτο θὰ ζητήσουμε νὰ ἐκθέσουμε τίς ἀρχές αὐτῆς τῆς δυνατότητας, πρῶτα σχετικὰ μὲ ὅ,τι βρίσκεται ἄμεσα στὴν ἐξουσία μας κι' ὕστερα σχετικὰ μὲ ὅ,τι ὁ λόγος μᾶς παρουσιάζει σὰν συμπλήρωμα τῆς ἀνικανότητάς μας γιὰ τὴ δυνατότητα τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ (ποὺ εἶναι ἀναγκαῖα κατὰ πρακτικὲς ἀρχές) καὶ ποὺ δὲν βρίσκεται στὴν ἐξουσία μας.

III. Γιὰ τὰ πρωτεῖα τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου στὴν ἔνωσή του μὲ τὸ θεωρητικόν.

Γιὰ πρωτεῖα ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἢ περισσότερα πράγματα λογικὰ ἔνωμένα, ἐννοῶ τὴν ἀνωτερότητα τοῦ ἑνὸς νὰ εἶναι ἡ πρώτη καθοριστικὴ αἰτία τοῦ δεσμοῦ μὲ ὅλα τὰ

ἄλλα. Στὴν πιὸ στενὴ καὶ πρακτικὴ ἔννοια σημαίνει τὴν ἀνωτερότητα τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἐνός, ἐφ' ὅσον σ' αὐτὸ ὑποτάσσεται τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει τὸ ἄλλο. Σὲ κάθε δύναμη τοῦ πνεύματος μπορούμε ν' ἀποδώσουμε ἓν ἐνδιαφέρον, δηλ. μιὰ ἀρχή, ποὺ περιέχει μιὰ προϋπόθεση, ποὺ μόνο κατόπιν ἀπ' αὐτὴν ἔρχεται ἡ ἀσκηση αὐτῆς τῆς δύνάμεως. Ὁ λόγος, σὰν δύναμη τῶν ἀρχῶν καθορίζει τὸ ἐνδιαφέρον ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ τὸ δικό του τὸ ἐνδιαφέρον τὸ κανονίζει μόνος του. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς θεωρητικῆς τοῦ χρησιμοποίησης συνίσταται στὴ γνῶση τοῦ ἀντικειμένου μέχρι τὶς πιὸ ψηλές a priori ἀρχές· τὸ ἐνδιαφέρον τῆς πρακτικῆς χρησιμοποίησης συνίσταται, στὸν καθορισμὸ τῆς βούλησης, σχετικὰ μὲ τὸν ὀλοκληρωτικὸ καὶ τελευταῖο σκοπὸ. Ἐκεῖνο ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴ δυνατότητα μιᾶς χρησιμοποίησης τοῦ λόγου γενικά, τὸ ὅτι δηλ. οἱ ἀρχές κι' οἱ διαπιστώσεις του δὲν πρέπει νὰ ἀντιφάσκουν, δὲν ἀποτελεῖ κανένα μέρος τοῦ ἐνδιαφέροντος του, ἀλλ' ἀποτελεῖ προϋπόθεση τοῦ λογικοῦ γενικά· μόνον ἡ ἔκταση, κι' ὄχι πιά ἡ ἀπλή συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτὸ του, ἀποτελεῖ τὸ ἐνδιαφέρον του.

Ἄν ὁ πρακτικὸς λόγος δὲν μπορούσε νὰ παραδεχτῆ καὶ νὰ σκεφθῆ σὰν δεδομένο τίποτ' ἄλλο ἔξω ἀπ' ὅ,τι ὁ θεωρητικὸς λόγος ἀπὸ μόνος του μπορούσε νὰ παρουσιάσῃ γιὰ γνῶση του, ὁ θεωρητικὸς λόγος θὰ εἶχε τὰ πρωτεῖα. Ἀλλὰ μιὰ κι' ὁ πρακτικὸς λόγος ἔχει ἀπὸ μόνος του ἀρχικὲς a priori ἀρχές, ποὺ μ' αὐτὲς εἶναι ἀχώριστα ἐνωμένες ὀρισμένες θεωρητικὲς θέσεις, ποὺ ἀποκρούονται ἀπ' ὅλη τὴ δυνατὴ γνῶση τοῦ θεωρητικοῦ λόγου (ἂν καὶ δὲν θ' ἄπρεπε ν' ἀντιφάσκουν πρὸς αὐτόν). τότε τὸ ζήτημα εἶναι νὰ καθορίσουμε ποιοὺ ἐνδιαφέρον εἶναι ἀνώτερο (ὄχι ποιοὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσῃ, γιατί τὸ ἓν δὲν ἀντιτίθεται ἀναγκαστικὰ στὸ ἄλλο)· νὰ καθορίσουμε, ἂν ὁ θεωρητικὸς λόγος, ποὺ δὲν γνωρίζει τίποτε ἀπ' ὅλα ὅσα ὁ πρακτικὸς λόγος τοῦ

προτείνει γὰρ νὰ τὰ παραδεχτῆ, ὀφείλει νὰ δεχτῆ αὐτὲς τὶς προτάσεις καί, μολονότι γι' αὐτὸν εἶναι ὑπερβατικές, νὰ ζητήσῃ νὰ τὶς συμβιβάσῃ μὲ τὶς δικές του τὶς ἔννοιες σὰν μιὰ ξένη ιδιοκτησία, πού τοῦ τὴν ἐμπιστεύονται, ἢ ἂν τοῦτος δικαιολογεῖται ν' ἀκολουθήσῃ πεισματικά τὸ ιδιαίτερό του ἐνδιαφέρον, καί, σύμφωνα μὲ τὸν κανόνα τοῦ Ἐπίκουρου, ν' ἀποκρούσῃ σὰν κενὸ σόφισμα κάθε τι πού ἢ ἀντικειμενικῆ του πραγματικότητά δὲν μπορεῖ νὰ διαπιστωθῆ ἀπὸ φανερὰ παραδείγματα, πού ὀφείλουν νὰ βασίζωνται στὴν ἐμπειρία, ἐφ' ὅσον τοῦτο συνδέεται μὲ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς πρακτικῆς (καθαρῆς) χρησιμοποίησης. Τοῦτο καθ' ἑαυτὸ δὲν ἀντιφάσκει οὔτε πρὸς τὴ θεωρητικὴν χρησιμοποίησιν, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ ὑποτεθῆ ἀπὸ τὸ ὅτι μειώνει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, ἐφ' ὅσον ἀναιρεῖ τὰ ὅρια πού τοῦτος ἔχει θέσει.

Πράγματι, ἂν πέραναμε γιὰ βάση τὸν πρακτικὸν λόγον παθολογικὰ προκαθορισμένο, περιορισμένο δηλ. στὸ νὰ κατευθύνῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν κλίσεων πρὸς τὴν αἰσθητικὴν (ὕλικήν) ἀρχὴν τῆς εὐδαιμονίας, σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν αὐτὸ τὸ αἶτημα πρὸς τὸ θεωρητικὸν λόγον δὲν θὰ μπορούσε καθόλου νὰ γίνῃ δεκτό. Ὁ παραδείσος τοῦ Μωάμεθ, ἢ ἡ ἐξαύλωση τῶν θεοσόφων καὶ τῶν μυστικῶν στὴν ἔνωσίν τους μὲ τὴν θεότητα, κατὰ τὰ γούστα τοῦ καθενός, θὰ ἐπέβαλλαν στὸν λόγον τὶς τερατωδίες τους· καὶ τότε, ἂν ἐγκαταλείπαμε τὸ λογικὸ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο σ' ὅλα τὰ ὄνειρα, θάτανε σὰ νὰ μὴν εἶχαμε καθόλου λογικόν. Ἀλλά, ἂν ὁ καθαρὸς λόγος μπορῆ στὴν πραγματικότητά κι' ἀπὸ μόνος του νὰ εἶναι πρακτικὸς, καθὼς τὸ ἀποδείχνει ἡ συνείδησις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, εἶναι πάντοτε ἓνας κι' ὁ ἴδιος λόγος, πού εἴτε ἀπὸ θεωρητικὴν εἴτε ἀπὸ πρακτικὴν ἀποψήν, κρινεῖ σύμφωνα μὲ a priori ἀρχάς. Καὶ τότε εἶναι φανερό πως, κι' ἂν ἀκόμα ἢ δύναμις τοῦ λόγου, ἀπὸ θεωρητικὴν

ἄποψη, δὲν κατορθώνει νὰ καθορίσῃ μὲ βεβαιότητα ὁρισμένες προτάσεις, μολονότι δὲν ἀντιτίθεται πρὸς αὐτές, καὶ πάλι ὑφείλει, ἀφοῦ αὐτὲς οἱ προτάσεις ἀνήκουν ἀχώριστα στὸ πρακτικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ καθαροῦ λόγου, νὰ τὶς παραδεχθῇ, βέβαια σὰν κάτι ξένο, πού δὲν ἔχει γνωσθῇ στὸ δικό του τὸ ἔδαφος, ἀλλὰ πού ὅπωςδήποτε ἔχει ἐπαρκῶς πιστοποιηθῇ, καὶ ὀφείλει νὰ ζητήσῃ νὰ τὶς συγκρίνῃ καὶ νὰ τὶς συνδέσῃ μὲ κάθε τι πού ἔχει στὴν ἐξουσία του σὰν θεωρητικὸς λόγος. Πρέπει ἐπίσης νὰ ὁμολογήσῃ πὼς αὐτὲς οἱ προτάσεις δὲν εἶναι γνώσεις του, ἀλλὰ ἐπεκτάσεις τῆς χρησιμοποίησής του κάτω ἀπὸ ἄλλη ἄποψη, ἀπὸ τὴν πρακτικὴν δηλ. ἄποψη, πράγμα πού δὲν εἶναι καθόλου ἀντίθετο μὲ τὸ ἐνδιαφέρον του, πού συνίσταται στὸν περιορισμὸ τῆς θεωρητικῆς τόλμης.

Στὴν ἔνωση, λοιπόν, τοῦ καθαροῦ θεωρητικοῦ λόγου μὲ τὸν καθαρὸ πρακτικὸ λόγον σὲ μιὰ γνώση, ὁ τελευταῖος πέρνει τὰ πρωτεῖα, ἂν ὑποθέσωμε βέβαια αὐτὴ τὴν ἔνωση ὄχι τυχαία καὶ αὐθαίρετη, ἀλλὰ θεμελιωμένη a priori πάνω στὸν ἴδιον τὸν λόγον καὶ ἄρα ἀναγκαία. Βέβαια, χωρὶς αὐτὴ τὴν ὑπόταξιν τοῦ ἑνὸς στὸν ἄλλο, θὰ εἴχαμε μιὰ αὐτοαντίθεση τοῦ λόγου, γιατί ἂν αὐτοὶ εἴχαν ἀπλῶς συνεταιρισθῇ ὁ ἕνας δίπλα στὸν ἄλλο (ἂν εἴχαν δηλ. τοποθετηθῇ στὸ ἴδιον σκαλοπάτι) τότε ὁ πρῶτος θὰ ἔκλεινε στενὰ τὰ ὅρια του καὶ δὲν θὰ παραδεχότανε τίποτε ἀπὸ τὸν δεύτερον· καὶ τοῦτος ἀντίθετα θὰ ἐξέτεινε τὰ ὅριά του σὲ κάθε πρᾶγμα καί, ὅπου τὸ ζητοῦσε ἡ ἀνάγκη, θὰ ζητοῦσε νὰ περιλάβῃ καὶ τὸ θεωρητικὸν λόγον στὰ ὅριά του. Ἀλλὰ δὲν μπορούμε ν' ἀπαιτήσωμε ἀπὸ τὸν πρακτικὸν λόγον νὰ ὑποταχθῇ στὸ θεωρητικὸν καὶ νὰ ἀναστρέψωμε τὴν τάξιν γιατί κάθε ἐνδιαφέρον, τέλος, εἶναι πρακτικὸν καὶ ἀκόμα καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ θεωρητικοῦ λόγου προϋποθέτει τὴν πρακτικὴν του χρησιμοποίησιν καὶ συμπληρώνεται μόνο μ' αὐτή.

IV. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς σὰν αἷτημα τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου.

Ἡ πραγματοποίηση τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ στὸν κόσμος εἶναι τὸ ἀναγκαῖο ἀντικείμενο μιᾶς βούλησης, ποὺ καθορίζεται μέσῳ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἀλλὰ σ' αὐτῇ τῇ βούλησιν ἡ ὀλοκληρωτικὴ συμφωνία τῶν προθέσεων πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἀποτελεῖ τὴν ὑπερτατη προϋπόθεσιν τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ. Πρέπει, λοιπόν, αὕτη ἡ προϋπόθεσις νὰ εἶναι ἄλλο τόσο δυνατὴ ὅσο καὶ τὸ ἀντικείμενό της, γιὰτὶ περιλαμβάνεται στὸ ἴδιον δίδαγμα τῆς ἐπιδίωξης τούτου. Ἀλλὰ ἡ ὀλοκληρωτικὴ συμφωνία τῆς βούλησης πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον εἶναι ἡ ἀ γ ι ὅ τ η τ α, μὰ τελειότητα ποὺ γι' αὐτὴν δὲν εἶναι ἱκανὸ κανένα λογικὸ ὄν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, σὲ καμμιὰ στιγμὴ τῆς ὑπαρξῆς του. Γιατὶ μολονότι αὕτη ἀπαιτεῖται σὰν πρακτικῶς ἀναγκαῖα, μπορούμε νὰ τὴ βροῦμε μόνο σὲ μιὰ ἀτέλειωτη πρόοδος πρὸς αὐτὴ τὴν ὀλοκληρωτικὴν συμφωνίαν καί, σύμφωνα μὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ παραδεχτοῦμε μιὰ τέτοια πρόοδος γιὰ πραγματικὸ ἀντικείμενο τῆς βούλησός μας.

Ἀλλὰ αὕτη ἡ ἀπεριόριστος πρόοδος εἶναι δυνατὴ μόνο ἂν ὑποθέσουμε μιὰ ὑπαρξιν ποὺ νὰ ἐξακολουθῇ ἐπ' ἀπειρον καὶ μιὰ προσωπικότητα τοῦ ἴδιου τοῦ λογικοῦ ὄντος (ποὺ ὀνομάζεται ἀθανασία τῆς ψυχῆς). Τὸ ἀνώτατο, λοιπόν, ἀγαθὸν εἶναι πρακτικὰ δυνατό μόνο ἂν ὑποθέσουμε τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς· ἡ ἀθανασία ἄρα αὕτη, ποὺ εἶναι ἀχώριστα ἐνωμένη μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον, ἀποτελεῖ ἓνα Αἶτημα τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου (ποὺ μ' αὐτὸ ἐννοῶ μιὰ θεωρητικὴ πρότασις, ἀλλὰ ποὺ σὰν τέτοια δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποδειχθῇ, ἐφ' ὅσον συνδέεται ἀχώριστα μ' ἓνα πρακτικὸν νόμον, ὃ ὅποιος ἔχει a priori ἀξία ἀπροϋπόθετη).

Ἡ πρότασις τοῦ ἠθικοῦ καθορισμοῦ τῆς φύσεως μας,

τοῦ ὅτι μπορούμε νὰ πετύχουμε τὴν ὀλοκληρωτικὴ συμφωνία πρὸς τὸν ἠθικὸ νόμο μόνο μὲ μιὰ πρόοδο ποὺ νὰ προχωρῇ ἐπ' ἀπειρον, ἔχει τὴν πιὸ μεγάλη χρησιμότητα, ὄχι μόνο γιὰ νὰ συμπληρώσουμε τὴν ἀδυναμία τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ σχετικὰ μὲ τὴ θρησκεία. "Αν ἔλειπε αὕτὴ ἡ πρόταση, ἢ ὁ ἠθικὸς νόμος θ' ἄπρεπε νὰ ξεπέση ἀπ' τὴν ἀγιότητα τοῦ, γιατί παρουσιάζεται ἐπιεικής (indulgent) κι' εἶσι σύμφωνος μὲ τὴν ἀνεσῆμάς· ἡ μᾶς προτρέπει πρὸς μιὰ κατάσταση ἀνεπίτευκτη, πρὸς τὴν ὀλοκληρωτικὴ δηλ. κατάσταση τῆς ἀγιότητος τῆς βούλησης καὶ πλανιέται σὲ παράδοξα θεοσοφικὰ ὄνειρα, ποὺ ἀντιφάσκουν ὀλοτελα μὲ τὴ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ μας. Καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις ἐμποδίζεται μονάχα ἡ ἀδιάκοπη προσπάθεια γιὰ τὴ λεπτομερειακὴ κι' ἐξακολουθητικὴ ὑπακοή σ' ἓνα στενὸ καὶ ἀκαμπτο λογικὸ νόμο, καὶ μ' ὅλα αὐτὰ ὄχι ἰδανικό, ἀλλὰ πραγματικό. Σὲ ἓνα λογικὸ ἀλλὰ πεπερασμένο ὄν, εἶναι μονάχα δυνατὴ ἡ ἀπεριόριστη πρόοδος ἀπὸ τοὺς κατώτερους σιὺς ἀνώτερους βαθμοὺς τῆς ἠθικῆς τελειότητος. Τὸ "Απειρο, ποὺ γι' αὐτὸ ἡ προϋπόθεση τοῦ χρόνου δὲν εἶναι τίποτα, βλέπει σ' αὐτὴ τὴ σειρά, ποὺ γιὰ μᾶς εἶναι ἀτέλειωτη, τὴν ὀλοκληρωτικὴ συμφωνία πρὸς τὸν ἠθικὸ νόμο. Καὶ τὴν ἀγιότητα, ποὺ ἀλύγιστα τὴν ἀπαιτεῖ ἡ προσταγὴ τοῦ γιὰ τὴ συμφωνία πρὸς τὴ δικαιοσύνη. στὸ μέρος, ποὺ προσδιορίζεται γιὰ καθέναν στὸ ἀνώτατο ἀγαθό, μπορούμε νὰ τὴ βροῦμε ὀλοκληρωτικὰ σὲ μιὰ μοναδικὴ νοητικὴ ἐποπτεία τῆς ὑπαρξῆς τῶν λογικῶν ὄντων. "Ὅτι ἀφορᾷ τὸ δημιούργημα σχετικὰ μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς συμμετοχῆς τοῦ στὸ ἀνώτατο ἀγαθό, εἶναι ἡ σίγουρη συνείδηση τῆς πρόθεσῆς του, στὸ νὰ ἐλπίζη, ἀπὸ τὴ μέχρι τώρα πρόοδό του ἀπ' τὸ χειρότερο στὸ ἠθικὰ καλύτερο κι' ἀπὸ τὸν σταθερὸ σκοπὸ ποὺ ἀπὸ τοῦτο γνώρισε, μιὰ μεταγενέστερη ἀδιάκοπη συνέχιση αὐτῆς τῆς προόδου, ὅσο μπορεί νὰ διαρκέση ἢ ὑπαρξῆ του κι' ἀκόμα πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς

ζωῆς (1) καὶ νὰ ἐξομοιωθῆ ἔτσι τελείως πρὸς τὴ βούληση τοῦ Θεοῦ (χωρὶς ἐπιείκεια ἢ συγνώμη, πού δὲν συμβιβάζονται μὲ τὴ δικαιοσύνη), ὄχι βέβαια ἐδῶ, γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, ἢ σὲ μιὰ φανταστικὴ μελλοντικὴ στιγμή τῆς ὑπαρξῆς του, παρὰ μόνο στὸ ἄπειρο τῆς διάρκειάς του (πού εἶναι κατανοητό μόνο στὸ Θεό).

V. — Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, σὰν αἴτημα τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου

Ὁ ἠθικὸς νόμος μᾶς ὁδήγησε εἰς τὴν προηγούμενη ἀνάλυση τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος, πού, χωρὶς καμμιὰ

1) Ἡ πεποίθησις γιὰ τὸ ἀμετάβλητο τῶν ἀτομικῶν προθέσεων εἰς τὴν πρόοδο πρὸς τὸ ἀγαθόν, φαίνεται μ' ὅλα ταῦτα πὼς εἶναι ἀπὸ μόνη τῆς ἀδύνατη γιὰ ἓνα πλάσμα. Γιὰ τοῦτο ἡ χριστιανικὴ θεωρία τὴν κάνει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα, πού ἐργάζεται τὴν ἀγιοποίηση, τὴ σταθερὴ δηλ. αὐτὴ ἀπόφασις καὶ μαζὺ μ' αὐτὴ τὴ συνείδησις τῆς σταθερότητας εἰς τὴν ἠθικὴν πρόοδο. Ἀλλὰ καὶ ὅποιος ἔχει συνείδησις πὼς κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἐδῶ ζωῆς του μέχει τὸ τέλος τῆς, ἔχει ἐπιμένει εἰς τὴν πρόοδο πρὸς τὸ καλύτερο, ἀπὸ κίνητρα καθαρῶς ἠθικά, μπορεῖ νὰ ἔχη τὴν παρήγορη ἐλπίδα, ἂν ὄχι τὴ βεβαιότητα, πὼς καὶ σὲ μιὰ ὑπαρξί, πού νὰ διαρκῆ πέρα ἀπ' τὴ ζωὴ, θὰ παραμείνη σ' αὐτὲς τὶς ἀρχές καὶ μολονότι ἐδῶ κατὰ τὴν ἀντίληψίν του δὲν βρῖσκει δικαίωση, οὔτε μπορεῖ νὰ ἐλπίσῃ ποτὲ πὼς θὰ δικαιωθῆ, ὅμως σ' αὐτὴ τὴν πρόοδο, πού μολονότι ἀφορᾷ ἓνα σκοπὸ πού κατευθύνεται στὸ ἄπειρο, γιὰ τὸ Θεὸ ἀξίζει σὰ νὰ ἔχη ἀποκτηθῆ, τὸ πλάσμα αὐτὸ μπορεῖ νὰ βλέπῃ ἓνα μέλλον μακάριον· γιὰ αὐτὴ τὴν ἔκφραση μεταχειρίζεται τὸ λογικὸ γιὰ νὰ δηλώσῃ μιὰ τέλεια καλοπέρασις, ἀνεξάρτητη ἀπ' ὅλα τὰ τυχαῖα αἴτια τοῦ κόσμου· ἓνα ἀγαθόν, πού, ὅπως ἡ ἀγιότητα, εἶναι μιὰ ἰδέα πού μπορεῖ νὰ περιέχεται μόνο σὲ μιὰ ἀπεριόριστη πρόοδο καὶ εἰς τὴν ὁλότητά της· καὶ ἔρα εἶναι ἀπρόσιτη γιὰ τὸ δημιούργημα.

ἀνάμιξη ἠθικῶν κινήτρων, προδιαγράφεται ἀπλῶς ἀπὸ τὸν καθαρὸ λόγον, μᾶς ὁδήγησε δηλαδὴ στὴν ἀναγκαῖα πληρότητα τοῦ πρώτου καὶ κύριου μέρους τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ, τὴν **ΗΘΙΚΟΤΗΤΑ**· καὶ ἀφοῦ τὸ πρόβλημα αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ λυθῇ ὀλοκληρωτικὰ παρὰ μόνον στὴν αἰωνιότητα, μᾶς ἔφερε στὸ αἴτημα τῆς **ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ**. Ὁ ἴδιος αὐτὸς νόμος ὀφείλει νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ καὶ στὸ δεύτερον στοιχεῖο τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ, δηλαδὴ στὴν **ΕΥΤΥΧΙΑ** κανονισμένη ἀνάλογα μὲ τὴν ἠθικότητα, μὲ τὴν ἀμεροληψία ὅπως πρῶτα, χρησιμοποιώντας μόνον τὸ ἀμερόληπτο λογικόν. Μὲ τὴν προϋπόθεση δηλ. τῆς ὑπαρξῆς μιᾶς αἰτίας ἐξισωμένης μ' αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα πρέπει ν' ἀπαιτήσῃ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, σὰν κάτι ποὺ ἀνήκει ἀναγκαῖα στὴ δυνατότητα τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ (ποὺ τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ τῆς βούλησῆς μας εἶναι ἀναγκαστικὰ ἐνωμένο μὲ τὴν ἠθικὴ νομοθεσία τοῦ καθαρῦ λόγου). Θέλουμε νὰ ἐκθέσουμε μὲ πειστικὸ τρόπο αὐτὸ τὸ δεσμό.

Ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἡ προϋπόθεση ἑνὸς λογικοῦ ὄντος στὸν κόσμον, κατὰ τὴν ὁποία, σ' ὅλη τὴ διάρκειά τῆς ζωῆς του, ὅλα γίνονται σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία του καὶ τὴ βούλησή του, βασιζέται λοιπὸν ἡ εὐδαιμονία στὴ συμφωνία τῆς φύσης μὲ τὸ συνολικὸ του σκοπὸ καὶ μὲ τὴν οὐσιαστικὴ καθοριστικὴ αἰτία τῆς βούλησῆς του. Τώρα ὁ ἠθικὸς νόμος, σὰν νόμος τῆς ἐλευθερίας, προσιτάζει μὲ καθοριστικὰς αἰτίες, ποὺ ὀφείλουν νὰ εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητες ἀπ' τὴ φύση καὶ ἀπ' τὴ συμφωνία τους μὲ τὴ δύναμή μας τῆς ἐπιθυμίας (σὰν κίνητρα). Ἀλλὰ τὸ λογικὸ ὄν ποὺ ἐνεργεῖ στὸν κόσμον δὲν εἶναι μ' ὅλα ταῦτα σύγχρονα αἰτία τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἴδιας του τῆς φύσης. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν στὸν ἠθικὸ νόμον ἡ παραμικρὴ ἀρχὴ ἑνὸς ἀναγκαίου συνδέσμου ἀνάμεσα στὴν ἠθικότητα καὶ τὴν εὐδαιμονία ποὺ ἀναλογεῖ σ' αὐτήν, ἑνὸς ὄντος, ποὺ ἀνήκει στὸν κόσμον σὰν μέρος

καὶ γὰρ τοῦτο ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτόν. Τὸ ὄν τοῦτο ἀκριβῶς γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ μὲ τὴ βούλησίν του νὰ γίνῃ αἰτία αὐτῆς τῆς φύσης καί, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν εὐδαιμονία του, δὲν μπορεῖ μὲ τίς δικές του δυνάμεις νὰ παραγάγῃ διαρκῶς τὴ συμφωνία αὐτῆς τῆς φύσης μὲ τίς πρακτικές του ἀρχές.

Στὸ πρακτικὸ πρόβλημα τοῦ καθαροῦ λόγου, δηλ. στὸ ἀναγκαῖο ἔργο τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ, ἕνας τέτοιος σύνδεσμος ἀπαιτεῖται ἀναγκαστικά. Ὁ φ ε ί λ ο υ μ ε νὰ ζητήσουμε νὰ πετύχουμε τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ (ποὺ πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ εἶναι δυνατό). Ἀπαιτεῖται λοιπὸν ἐπίσης ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς αἰτίας ὅλης τῆς φύσης, διαφορετικῆς ἀπὸ τὴ φύση, ποὺ νὰ περιέχῃ τὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ συνδέσμου, τῆς σύμπτωσης δηλ. τῆς εὐτυχίας μὲ τὴν ἠθικότητα. Ἀλλὰ ἡ ὑπέριστα αὐτὴ αἰτία ὀφείλει νὰ περιέχῃ τὴν ἀρχὴ τῆς συμφωνίας τῆς φύσης ἀπλῶς μὲ ἕ ν α ν ὄ μ ο τῆς βούλησης τῶν λογικῶν ὄντων, μὲ τὴν παράστασι αὐτοῦ τοῦ ν ὄ μ ο υ, ἐφ' ὅσον αὐτὰ τὰ ὄντα τὴν τοποθετοῦν σὰν ὑ π έ ρ τ α τ η κ α θ ο ρ ι σ τ ι κ ῆ α ἰ τ ί α τ ῆ ς β ο ύ λ η σ η ς, καὶ ἄρα ὄ χ ι ἀ π λ ῶ ς μ ἐ τ ῖ ς σ υ ν ἠ ῑ θ ε ι ε ς ὡ ς π ρ ὸ ς τ ῆ μορφή, ἀλλὰ ἐπίσης ὡς πρὸς τὴν ἠθικότητά τους, σὰν καθοριστικὴ τους αἰτία, μὲ τὴν ἠθικὴ τους δηλαδή πρόθεσι. Εἶναι λοιπὸν δυνατό τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ στὸν κόσμον μόνον ἐφ' ὅσον παραδεχτοῦμε μιᾶ ὑπέριστα φύση, ποὺ νὰ ἔχῃ μιᾶ αἰτιότητα σύμφωνη πρὸς τὴν ἠθικὴ πρόθεσι. Τώρα ἕνα ὄν, ποὺ νὰ εἶναι ἱκανὸ γιὰ πράξεις σύμφωνα μὲ τὴν παράστασι τῶν νόμων, εἶναι μιᾶ δ ι ἄ ν ο ι α (λογικὸ ὄν), καὶ ἡ αἰτιότητα ἐνὸς τέτοιου ὄντος κατ' αὐτὴ τὴν παράστασι τῶν νόμων εἶναι ἡ βούλησίν του. Ἡ ὑπέριστα λοιπὸν αἰτία τῆς φύσης, ἐφ' ὅσον πρέπει νὰ προῦποτεθῆ γιὰ τὸ ὑπέριστα ἀγαθὸ, εἶναι ἕνα ὄν, ποὺ μὲ τὴ δ ι ἄ ν ο ι α καὶ τὴ β ο ύ λ η σ η εἶναι ἡ αἰτία (ὁ κατασκευαστῆς) τῆς φύσης, δηλ. ὁ Θεός. Κατὰ

συνέπεια τὸ αἴτημα τῆς δυνατότητας τοῦ παρὰ γω-
 γου ἀνώτατου ἀγαθοῦ (τοῦ ἀρίστου κό-
 σμου) εἶναι ταυτόχρονα καὶ αἴτημα τῆς πραγματικό-
 τητας ἑνὸς γενετικοῦ ἀνώτατου ἀγα-
 θοῦ, τῆς ὑπαρξῆς δηλ. τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ γιὰ μᾶς ἦ-
 ταν καθῆκον τὸ νὰ πετύχουμε αὐτὸ τὸ ἀνώτατο ἀγαθόν·
 καὶ ἄρα τὸ νὰ ὑποθέσουμε τὴ δυνατότητα αὐτοῦ τοῦ ἀ-
 νώτατου ἀγαθοῦ δὲν εἶναι μόνο δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ ἀ-
 ναγκαιότητα ποὺ τὴν ἀπαιτεῖ τὸ καθῆκον. Τὸ ἀνώτατο
 αὐτὸ ἀγαθόν, ποὺ ὑπάρχει μόνο ὑπὸ τὴν προϋπόθεση
 τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ, συνδέει ἀχώριστα τὴν παραδοχὴ
 αὐτῆς τῆς ὑπαρξῆς μὲ τὸ καθῆκον. Εἶναι δηλαδή ἠθικὰ
 ἀναγκαῖο νὰ παραδεχτοῦμε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ.

Πρέπει νὰ τονιστῆ πὼς ἡ πάρα πάνω ἠθικὴ ἀναγκαιό-
 τητα εἶναι ὑποκειμενικὴ, ὄχι ἀντικειμενικὴ· εἶ-
 ναι δηλ. ἀνάγκη καὶ ὄχι καθῆκον· γιὰτὶ δὲν μπορεῖ νὰ
 ὑπάρξῃ καθῆκον ποὺ νὰ μᾶς ὑποχρεώνη νὰ παραδεχτοῦ-
 με τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς πράγματος (γιατὶ τοῦτο ἀφορᾷ τὴ
 θεωρητικὴ ἀπλῶς χρῆση τοῦ λόγου). Μὲ τὴν ἀναγκαιό-
 τητα ὁμως αὐτὴ ἐννοοῦμε πὼς εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ
 παραδεχτοῦμε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, σὰν ἀρχὴν
 ἀποδείχτηκε ἀρκετὰ, ἡ ἀρχὴ αὐτὴ βασίζεται μόνο στὴν
 αὐτονομία τοῦ ἴδιου τοῦ λόγου). Ἔργο τοῦ καθήκοντος
 εἶναι μόνο τὸ νὰ ἐργαστῆ γιὰ τὴν παραγωγή καὶ γιὰ
 τὴν πρόοδο τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ στὸν κόσμον. Ἡ δυνα-
 τότητα αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ ἀποτελεῖ ἄρα ἓνα αἴτημα, ποὺ
 δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιηθῆ διαφορετικὰ παρὰ μόνο ἂν
 ὑποθέσουμε μιὰ ὑπέροτατη διάνοια. Ἡ παραδοχὴ ἄρα τῆς
 ὑπαρξῆς αὐτῆς τῆς διάνοιας συνδέεται μὲ τὴ συνείδηση
 τοῦ καθήκοντός μας μολονότι αὐτὸ τὸ γεγονός τῆς παρα-
 δοχῆς τῆς ἀνήκει στὸ θεωρητικὸ λόγο καὶ μόνο σχετικὰ
 μ' αὐτὸν, ἂν θεωρηθῆ σὰν ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ, μπορεῖ
 νὰ ὀνομαστῆ ὑπόθεση. Στὴ σχέση τῆς ὁμως πρὸς
 τὸ κατανοητὸ (τὴν ἱκανότητά του νὰ κατανοηθῆ) ἑνὸς

ἀντικειμένου (τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ) δοσμένου σὲ μᾶς μέσω τοῦ ἠθικοῦ νόμου, δηλ. πρὸς τὸ κατανοητὸ μᾶς ἀνάγκης πρακτικῆς, μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ π ί σ τ η. Καὶ μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ καθαρὴ λογικὴ π ί σ τ η, ἀφοῦ πηγάζει ἀπλῶς ἀπὸ τὸν καθαρὸ λόγον (τόσο καὶ ἀ τὴ θεωρητικὴ ὅσο καὶ κατὰ τὴν πρακτικὴ του χρῆση).

Ἄπ' αὐτῆ τὴν πα ρ α γ ω γ ῆ μποροῦμε τώρα πιά νὰ ἐννοήσουμε τὸ γιατί οἱ ἑλληνικὲς σχολὲς δὲν μπόρεσαν ποτὲ νὰ πετύχουν τὴ λύση τοῦ προβλήματός τους τῆς πρακτικῆς δυνατότητας τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ. Γιατὶ θεωροῦσαν σὰν μοναδικὴ ἀρχή, ἀπὸ μόνη τῆς ἀρκετὴ γιὰ τὴ διαπίστωση αὐτῆς τῆς δυνατότητας, τὸν κανόνα, ποὺ σύμφωνα μ' αὐτὸν ἢ βούληση τοῦ ἀνθρώπου χρησιμοποιοῦ τὴν ἐλευθερίαν της, χωρὶς, κατὰ τὴ γνώμη τους νὰ χρειάζεται ἢ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ. Καλὰ βέβαια ἔκαναν νὰ καθορίσουν τὴν ἠθικὴ ἀρχὴ μόνο ἀπὸ τὴ σχέση τοῦ λόγου πρὸς τὴ βούληση καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ αἴτημα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ, τοποθετώντας ἔτσι τὴν ἀρχὴ αὐτὴ σὰν ὑ π ἔ ρ τ α τ η προϋπόθεσι τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ· ἀλλὰ ἀπὸ τοῦτο βέβαια δὲ μποροῦσε νὰ γίνῃ ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἡ σ υ ν ο λ ι κ ῆ προϋπόθεσι τῆς δυνατότητας αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ.

Οἱ ἐπικούρειοι εἶχαν βέβαια παραδεχτῆ γιὰ ὑπέροχη ἀρχὴ μὰ ἐντελῶς ἐσφαλμένη ἀρχὴ τῶν ἠθῶν, δηλ. τὴν ἀρχὴ τῆς εὐδαιμονίας, καὶ ἀντὶ γιὰ νόμον εἶχαν ἓνα ἀξίωμα αὐθαίρετης ἐπιλογῆς, κατὰ τὴς κλίσεις τοῦ καθενός, ἀλλὰ εἶχαν κάποια συνέπειαν στὸν τρόπο τους, ἀφοῦ κατέβαζαν τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ ἀνάλογα μὲ τὴν κατωτέρω ῥοτὴ τῆς ἀρχῆς των καὶ δὲν περιμένανε εὐτυχία μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ νὰ πετύχῃ ἡ ἀνθρώπινη σύνεσις (ποὺ σ' αὐτὴν ἀνήκει καὶ ἡ ἐγκράτεια τῶν κλίσεων). Ἡ εὐτυχία αὐτὴ, φυσικὰ, πρέπει νὰ ἦταν πολὺ φτωχὴ καὶ διαφορετικὴ κατὰ τὴς περιστάσεις· χωρὶς νὰ ὑπολογίσουμε τὴς ἐξαιρέσεις, ποὺ ἔπρεπε νὰ παραδεχτοῦν σιὰ ἀξιώματά τους, ποὺ γιὰ τὸ λόγο τοῦτο δὲν μποροῦ-

σαν ν^ο αποτελέσουν νόμους. Οἱ στωϊκοί, ἀντιθέτως, εἶχαν διαλέξει μὲ μεγάλη ὀρθότητα τὴν ὑπέροτατη πρακτικὴ ἀρχὴ τους, δηλ. τὴν ἀρετὴ, σὰν προϋπόθεση τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ· ἀφοῦ ὅμως θεωροῦσαν ὅτι ἦταν δυνατὸ σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴ ζωὴ νὰ πετύχουμε ἐντελῶς τὸ βαθμὸ τῆς ἀρετῆς ποὺ ἀπαιτεῖ ὁ καθαρὸς νόμος, εἶχαν ὑπερτιμήσει τὴν ἠθικὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ὠνόμαζαν σοφὸ, πᾶνω ἀπ' ὅλα τὰ ὅρια τῆς φύσης του κι' εἶχαν παραδεχτῆ καὶ ποὺ ἀντιτάσκει πρὸς κάθε ἀνθρώπινη γνῶση. Καὶ τὸ σπουδαιότερο δὲν παραδεχόντουσαν καθόλου τὸ δεύτερο στοιχεῖο τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ, τὴν εὐτυχία, σὰν ἰδιαίτερο ἀντικείμενο τῆς δυνάμεις τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ μὲ τὴ συνείδηση τῆς ὑπεροχῆς τῆς ἐντελῶς ἀνεξάρτητης ἀπὸ τὴ φύση προσωπικότητος τοῦ σοφοῦ τους, τὸν εἶχαν κάνει θεότητα, ἀφοῦ τὸν θεωροῦσαν βέβαια ἐκτεθειμένο στὰ κακὰ ἀλλὰ ὄχι ὑποταγμένο σ' αὐτὰ (ταυτόχρονα τὸν παρουσίαζαν σὰν ἀπαλλαγμένο ἀπὸ κάθε κακό). Ἐγκατέλειπαν ἔτσι τὸ δεύτερο στοιχεῖο τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία, ἀφοῦ τὸ τοποθετοῦσαν στὴν πράξη καὶ στὴν ἱκανοποίηση ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ προσωπικὴ ἀξία καὶ ἄρα τὸ περιελάμβαναν στὴ συνείδηση τοῦ ἠθικοῦ τρόπου τῆς σκέψης. Πάντως, ἀπὸ τὴ φωνὴ τῆς ἴδιας τους φύσης, θὰ ἦσαν ἀναγκασμένοι νὰ τ' ἀνασκευάσουν ἀρκετὰ ὄλ' αὐτὰ.

Ἡ θεωρία τοῦ Χριστιανισμοῦ (1) κι' ἂν ἀκόμα δὲν

1) Παραδέχονται συνήθως πὸς τὸ ἠθικὸ χριστιανικὸ δίδαγμα δὲν ὑπερέχει ὡς πρὸς τὴν καθαρότητά του πάνω στὴν ἠθικὴ ἔννοια τῶν στωϊκῶν· ὅμως ἡ διαφορὰ τους εἶναι ἀρκετὰ ὀρατὴ. Τὸ στωϊκὸ σύστημα τὴ συνείδηση τῆς ψυχικῆς δυνάμεις τὴν τοποθετοῦσε γιὰ βάση ὅλων τῶν ἠθικῶν προθέσεων· καὶ μολονότι οἱ ὄπαδοί αὐτοῦ τοῦ συστήματος μιλοῦσαν γιὰ καθήκοντα, κι' ἀκόμα τὰ καθώριζαν πολὺ καλά, ὅμως τοποθετοῦσαν

θεωρηθῆ ὄρησκευτικὴ θεωρία, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο δίνει μιὰ ἔννοια τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ (τοῦ Βασιλείου τοῦ Θεοῦ), ποὺ ἱκανοποιεῖ καὶ τὴν πιὸ ἀυστηρὴ ἀξίωση τοῦ πρακτικοῦ λόγου. Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἅγιος (ἀπαρ-βίαστος) καὶ ἀξιώνει τὴν ἀγιότητα τῶν ἡθῶν, μολονότι κάθε ἠθικὴ τελειότητα, στὴν ὁποία μπορεῖ νὰ φτάσῃ ὁ ἄνθρωπος, εἶναι πάντοτε μόνο ἀρετὴ, δηλ. πρόθεσις σύμφωνη μὲ τὸ νόμο ἀπὸ σεβασμὸ σ' αὐτόν· ἡ συνείδησις δηλ. μιᾶς ἐξακολουθητικῆς τάσεως πρὸς τὴν παράβασις, πρὸς τὴν ἀπόκρυψη πολλῶν καθοριστικῶν αἰτίων ἀντιθέτων πρὸς τὴν ὑπακοὴν στὸ νόμο, ἄρα μιὰ αὐτοεκτίμησις ἐνωμένη μὲ τὴν ταπεινοφροσύνη· καὶ γιὰ τοῦτο σχετικὰ μὲ τὴν ἀγιότητα ποὺ ἀξιώνει ὁ χριστιανικὸς νόμος, δὲν ἀφίνει στὸ πλᾶσμα παρὰ μόνο τὴν πρόοδο πρὸς τὸ ἄπειρο, ἀλλὰ καὶ ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τοῦ δίνει τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ διαρκέσῃ ἐπ' ἄπειρον.

Ἡ ἀξία μιᾶς πρόθεσις ὁλοκληρωτικῆς σύμφωνης πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον εἶναι ἄπειρη· γιὰτι κάθε

τὸ κίνητρο καὶ τὴν καθοριστικὴν αἰτία τῆς βούλησις, σὲ μιὰ ἐξύψωση τοῦ τρόπου τῆς σκέψεως, πάνω ἀπ' τὰ κατώτερα κίνητρα τῶν αἰσθήσεων, ποὺ δὲν ἰσχύουν παρὰ μόνο ἐξ αἰτίας τῆς ἀδυναμίας τῆς ψυχῆς. Γι' αὐτοὺς λοιπὸν ἡ ἀρετὴ ἐσήμαινε ἕνα ὠρισμένο ἥρωϊσμόν τοῦ σοφοῦ, ποὺ ἐξυψώνεται πάνω ἀπὸ τὴ ζωϊκὴ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποκτάει αὐτάρκεια· παρουσιάζει βέβαια στοὺς ἄλλους καθήκοντα, ἀλλ' αὐτὸς στέκεται πάν' ἀπ' αὐτὰ καὶ δὲν αἰσθάνεται καμμιὰ τάση νὰ παρὰβῆ τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μπορούσαν νὰ τὸ πετύχουν ἂν ἔπαιρναν τὸ νόμον στὴν καθαρότητα καὶ τὴν ἀυστηρότητα τοῦ Εὐαγγελίου. Ἄν λέγοντας ἰδέα ἐννοῶ κάτι ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξισωθῆ μὲ τίποτα ἀπ' ὅ,τι μιᾶς δίνει ἡ ἐμπειρία, οἱ ἠθικὲς ἰδέες δὲν ἔχουν γιὰ τοῦτο τίποτα τὸ ὑπερβατικόν, δὲν εἶναι δηλ. τέτοιες ποὺ νὰ μὴ μπορούμε νὰ τις καθορίσουμε μὲ ἐπάρκεια, οὔτε εἶναι ἀβέβαιο τὸ ἂν ἀντιστοιχῆ σ' αὐτὲς ἕνα ἀντικείμενον, ὅπως συμβαίνει μὲ τις ἰδέες τοῦ θεωρητικοῦ λόγου· ἀλλὰ σὰν πρωτότυπα τῆς ἠθικῆς τελειότητος χρησιμεύουν γιὰ πρότυπα

δυνατὴ εὐτυχία, στὴν κρίση ἑνὸς σοφοῦ καὶ παντοδύναμου χορηγοῦ τῆς, δὲν ἔχει ἄλλους περιορισμοὺς ἀπὸ τὴν ἔλλειψη τῆς προσαρμογῆς τῶν λογικῶν ὄντων στὸ καθῆκον τους. Ἄλλὰ αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ ἠθικὸς νόμος δὲν ὑπόσχεται καμμιά εὐδαιμονία, γιατί αὐτὴ κατὰ τὶς ἔννοιες μιᾶς φυσικῆς τάξης γενικά, δὲν συνδέεται ἀναγκαστικά μὲ τὴν ὑπακοή στὸν ἠθικὸ νόμο. Ἡ ἠθικὴ χριστιανικὴ θεωρία συμπληρώνει αὐτὴ τὴν ἔλλειψη τοῦ δευτέρου στοιχείου, (ποὺ εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ) παρουσιάζοντας, τὸν κόσμο, στὸν ὅποιο τὰ λογικά ὄντα ἀφιερώνονται μ' ὄλη τους τὴν ψυχὴ στὸν ἠθικὸ νόμο, ὡς Βασίλειο τοῦ Θεοῦ, ὅπου ἡ φύση καὶ τὰ ἦθη, ἀπὸ τὸν ἅγιο δημιουργό τους, ποὺ κί-

ἠθικῆς συμπεριφορᾶς καὶ γιὰ μέτρο σύγκρισης. Ἄν τώρα παρατηροῦσα τὴ χριστιανικὴ ἠθικὴ ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ τῆς πλευρᾶ, καὶ ἔκλινα τὴ σύγκρισή της μὲ τὶς ιδέες τῶν ἑλληνικῶν σχολῶν, θὰ ἐμφανιζότανε ὡς ἑξῆς: Οἱ ιδέες τῶν κυνικῶν, τῶν ἐπικουρείων, τῶν στωικῶν καὶ τῶν χριστιανῶν εἶναι: ἡ φυσικὴ ἀπλότητα, ἡ σύνεση, ἡ σοφία καὶ ἡ ἀγιότητα. Ὡς πρὸς τὸ δρόμο γιὰ νὰ τὶς πετύχη κανένας οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι διακρίνονται τόσο οἱ μὲν ἀπὸ τοὺς δέ, ὥστε, οἱ κυνικοὶ εὗρισκαν πὼς ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο ἡ συνηθισμένη ἀνθρώπινη διάνοια, ἐνῶ οἱ ἄλλοι εὗρισκαν ἀρκετὴ μόνο τὴν ὁδὸ τῆς ἐπιστήμης· ἀλλὰ ὅλοι μαζὺ εὗρισκαν πὼς ἀρκεῖ ἡ ἀπλή χρήση τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ ἰδρύοντας τὸ δίδαγμα τῆς (ὅπως καὶ πρέπει) μὲ τραχύτητα καὶ αὐστηρότητα, ἀφαιρεῖ ἀπ' τὸν ἄνθρωπο τὴν πεποίθησιν πὼς μπορεῖ, τοῦλάχιστον σ' αὐτὴ τὴ ζωὴ, νὰ ἀφομοιωθῇ μὲ τὴν ἠθικότητα· ἀλλὰ πάλι τὸν ἐμψυχώνει μὲ τὸ γεγονὸς πὼς ἂν κάνουμε τὸ καλὸ, ὅσο μπορούμε, θὰ πρέπει νὰ ἐλπίζουμε πὼς αὐτό, ποὺ δὲν εἶναι στὴν ἐξουσίαν μας, θὰ μᾶς ἔρθῃ ἀπὸ κάπου ἄλλου, εἴτε γνωρίζουμε εἴτε ὄχι τὸν τρόπο. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων διαφωνοῦν μόνο σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν προέλευσιν τῶν ἠθικῶν μας ἐννοιῶν.

νει δυνατό τὸ παράγωγο ἀνώτατο ἀγαθὸ, ἔρχονται σὲ
 ἔξωτερικὴ ἁρμονία σὲ καθένα ἀπ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα χω-
 ριστά. Ἡ ἀγιότητα τῶν ἠθῶν παρουσιάζεται σ' αὐ-
 τὰ τὰ λογικὰ ὄντα σὰν πρότυπο γι' αὐτὴ τὴ ζωὴ· ἀλλὰ
 ἡ ἀνάλογη μὲ τὴν ἀγιότητα αὐτὴν εὐδαιμονία, ἡ μα-
 κ α ρ ι ό τ η τ α, παρουσιάζεται σὰν κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ
 πραγματοποιηθῇ μόνο σὲ μιὰ αἰωνιότητα, γιατί ἡ ἀγιό-
 τητα πρέπει πάντοτε νὰ χρησιμεύη γιὰ πρότυπο τοῦ
 τρόπου τῆς συμπεριφορᾶς τους σὲ κάθε κατάσταση καὶ
 ἡ πρόοδος αὐτὴν εἶναι δυνατὴ καὶ ἀναγκασία σὲ
 τούτῃ ἐδῶ τὴ ζωὴ· ἀλλὰ ἡ μακαριότητα σὲ τοῦτο τὸν κό-
 σμο, μὲ τ' ὄνομα τῆς εὐτυχίας, δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ πραγ-
 ματοποιηθῇ (ὅσο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ δύναμή μας) καὶ γιὰ
 τοῦτο μόνο ἀντικείμενο ἐλπίδας μπορεῖ νὰ γίνῃ. Μ' ὅλα
 ταῦτα ἡ χριστιανικὴ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς αὐτῆς δὲν εἶ-
 ναι καθόλου θεολογικὴ (ἄρα ἑτερονομία) ἀλλὰ αὐτονο-
 μία τοῦ καθ' ἑαυτὸ πρακτικοῦ καθαρῶ λόγου, γιατί ἀπὸ
 τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς βούλησός του δὲν σχηματί-
 ζει τὴν ἀρχὴ αὐτῶν τῶν νόμων, ἀλλὰ μόνο τὴν ἀρχὴ γιὰ
 τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ, μὲ τὴν προϋπόθεσιν
 τῆς ὑπακοῆς σ' αὐτοὺς τοὺς νόμους· καὶ τὸ κύριο κί-
 ν η τ ρ ο τῆς ὑπακοῆς σιὸ νόμο δὲν τὸ τοποθετεῖ
 στὶς ἐπιθυμητὰς συνέπειάς της, ἀλλὰ μόνο στὴν παρά-
 στασιν τοῦ καθήκοντος, καθὼς μόνο στὴν πιστὴ ἐκπλή-
 ρωση τούτου βρῖσκεται ἡ ἀξία γιὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς εὐ-
 δαιμονίας.

Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ ἠθικὸς νόμος, μέσῳ τῆς ἔν-
 νοιας τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ, σὰν ἀντικείμενον καὶ τελι-
 κοῦ σκοποῦ τοῦ καθαρῶ πρακτικοῦ λόγου, ὁ δ ἠ γ ε ῖ
 π ρ ὸ ς τὴ θ ρ η σ κ ε ῖ α, δηλ. τὴ γνώσιν
 τῶν καθήκοντων, ποὺ εἶναι θεῖες
 προσταγὰς καὶ ὄχι κυρώσεις, δηλ.
 αὐθαίρετα διατάγματα καὶ καθ'
 ἑαυτὰ συμπωματικὰ μιᾶς ἔξωτε-
 ρικῆς βούλησης, ἀλλὰ οὐσιώδεις νόμοι κάθε

βούλησης καθ' ἑαυτὸ ἐλεύθερης καὶ ποὺ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν σὰν προσταγὲς τοῦ ὑπεριότου ὄντος. Γιατὶ μόνο ἀπὸ μιὰ ἠθικὰ τέλεια βούληση (ἄγια καὶ καλή) καὶ ταυτόχρονα παντοδύναμη, μπορούμε νὰ ἐλπίσουμε τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ, ποὺ ἔχουμε καθῆκον, κατὰ τὸν ἠθικὸ νόμο, νὰ τὸ τοποθετήσουμε σὰν ἀντικείμενο τῶν προσπαθειῶν μας, καὶ ἄρα μπορούμε νὰ ἐλπίσουμε πὼς θὰ τὸ πετύχουμε μὲ τὴ συμφωνία μας πρὸς αὐτὴ τὴ βούληση. Καὶ ἐδῶ τὸ πᾶν παραμένει ἀνεπηρέαστο καὶ βασίζεται ἄπλως στὸ καθῆκον, χωρὶς νὰ μπορούν νὰ τεθοῦν γιὰ κίνητρο ὁ φόβος ἢ ἡ ἐλπίδα ποὺ ἂν γινότουσαν ἀρχές θὰ κατέστρεφαν ὅλη τὴν ἠθικὴ ἀξία τῶν πράξεων. Ὁ ἠθικὸς νόμος μὲ προστάζει νὰ κάνω ἔσχατο ἀντικείμενο ὅλων τῶν προσπαθειῶν μου τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ τὸ δυνατό σ' αὐτὸ τὸν κόσμο. Ἄλλὰ δὲν μπορῶ νὰ ἐλπίσω πὼς θὰ τὸ πραγματοποιήσω παρὰ μόνο μὲ τὴ συμφωνία τῆς βούλησής μου πρὸς τὴ βούληση ἑνὸς ἀγαθοῦ καὶ ἄγιου δημιουργοῦ τοῦ κόσμου· καὶ μολονότι ἡ εὐδαιμονία μου περιλαμβάνεται στὴν ἔννοια τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ, σὰν σ' ἓνα σύνολο ὅπου ἡ μεγαλύτερη εὐτυχία παρουσιάζεται ἐνωμένη, κατὰ τὴν πιὸ ταιριαστὴ ἀναλογία, μὲ τὴν μεγαλύτερη ποσότητα ἠθικῆς τελειότητας (τῆς δυνατῆς στὰ δημιουργήματα), ὅμως δὲν εἶναι ἡ εὐδαιμονία ἀλλὰ ὁ ἠθικὸς νόμος (ποὺ ἄλλωστε περιορίζει μὲ αὐστηροὺς ὅρους τὴν ἀπεριόριστη ἐπιθυμία μου) ἡ καθοριστικὴ αἰτία τῆς βούλησης, ποὺ εἶναι κατάλληλη γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ.

Γιὰ τοῦτο ἡ ἠθικὴ εἶναι ἡ θεωρία ποὺ μᾶς διδάσκει ὄχι πὼς ὀφείλουμε νὰ γίνουμε εὐτυχεῖς, ἀλλὰ πὼς ὀφείλουμε νὰ γίνουμε ἀξιοὶ τῆς εὐδαιμονίας. Μόνο ὅταν προστίθεται καὶ ἡ ὑποθησκειά ἐρχεται ἡ ἐλπίδα τῆς συμμετοχῆς μας, κάποια μέρα, στὴν εὐτυχία κατὰ τὸ βαθμὸ ποὺ τὴν ἀξίζουμε σύμφωνα μὲ τὴ διαγωγή μας.

Μπορεῖ κάποιος νὰ θεωρηθῆ ἀξιοὶ τῆς κατοχῆς